

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

112

SELÇUK

Dergisi

SAYI : 4

OCAK - 1989

1. Sadreddin Konevî
Özel Sayısı

SELÇUKLU ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

SADREDDİN KONEVİ'DEN MEVLÂNÂ'YA İSLÂM ÇEVRESİNDEKİ EDEBİYÂTIN GELİŞME SEYRİ

Yrd. Doç. Dr. A. Neclâ PEKOLCAY

Siyâsî ve bilhassa içtimâî hâdiselerin te'siriyle oluşup-gelişen İslâm tasavvufunun Anadolu'da yerleşmiş Türkler arasında ayrı bir yeri vardır. İslâm ahlâk veya kültürüne, yâhut her ikisine de sâhip şeyhlerin kurdukları tekkeler, Anadolu halkı için birer eğitim ve öğretim merkezi olmuştur.

İslâm tasavvufunu yönlendiren Selçuk Anadolu'su şeyhleri, İslâmî ve edebî bilgileriyle, bu dönem İslâmî Türk edebiyâtının da istikametini daha ziyâde tasavvufa çevirmişlerdir.

Bu bildiride, târihi ve içtimâî âmiller üzerinde durulmayacak, Muhyi'd-Din İbnü'l-Arabî'nin terbiyesinde yetiştiği bilinen Sadreddin Konevî ile ona çok kıymet verdiği kaydedilen Mevlânâ'nın tâki-bettikleri yoldan kısaca söz edilecektir.

Vahdet-i vücud konusunu şeyhinin görüşü açısından değerlendiren Sadreddin Konevî'nin, öğrenmek için devamlı sual sorması usûlü, onun tasavvufta sür'atle büyük bir mesâfe almasının sebebi gibi görünmektedir. Hayâtının bâzı safhaları hakkında değişik bilgiler verilmekle beraber, Şeyh Ekber ile arasındaki konuşmalar, hemen bu konudaki her kaynakta dile getirilmektedir. Ayrıca, Şeyh Sadreddin Muhammed b. İshâk el-Konevî'nin zâhiri, bîatını, akli ve nakli ilimlere hakkı ile vâkıf olduğu kaydedilmekte, Hoca Nasreddin Tûsî v.b. ile bu konularda sual ve cevaplar vâkı olduğundan bahsedilmektedir. Ondan bu yolda istifâde edenler arasında Mevlânâ Kutbeddin Şirâzi, Şeyh Fahreddin Irâkî, Şeyh Sadreddin Fergânî'nin isimleri de geçmektedir. Gerçi mutasavvıflar arasında sual sorarak öğrenme sâdece Sadreddin Konevî'ye mahsus değildir; fakat, kat'edilen mesâfe içinde, sorulan soruların fayda sağlama derecesini ayarlama ayrı bir yetenek ve metod işidir ki, Şeyh Sadreddin'in her ikisine de sâhip olduğu görülmektedir. Kaynaklarda kaydedilmiş bulunan bu muhâverelerden birini kendisi şöyle anlatıyor: "(Şeyh Ekber) ol sözlerden bâzın îade ederdi ... Ayıtdum :

"Benüm bir hâcetüm dahî kalmışdır. Sana vâki olan tecelli-i zâti ki, ba'de hicâb yokdur dahî ekmele ansuz müstekar yokdur bana dahî hâsıl ola." Şeyh, benüm suâlümü kabul eyledi ve ayıtdı: "Ol ki iste-dün, mebzûldür..." (Nefâhat'ü'l-üns trc., s. 633).

Konevi'nin, ihtisas meyânında sohbet ettiği büyük zâtlardan biri de, kayıtlara göre, Mevlânâ'dır. Sual ile muhâkemeye ve doğruyu bulmaya sevk etme usûlünü Mevlânâ'da da görüyoruz. Bilhassa, zıddı ile isbat metodu dâhilinde birçok edebî san'atın gerçekleştiği Mesnevî, kişileri İslâm tasavvufunun ışığında İslâmiyete yönelmiş en kuvvetli eseridir. Doğruluğun geniş yer tuttuğu eserde, şeytana uymamak, yâni nefsi zararlı arzularından temizlemek lüzûmuna birçok değişik vesilelerle işâret edilmiştir. Hırs ve tama'n insanı kolayca yanlış yollara sevkedeceğinden bahsedilmiştir. Örnekler vermeye çalışalım :

Sad hezârân dâm ü dânest ey Hüdâ
Mâ çü mürgân-ı haris ü bi-nevâ

"Ey Allâhım, (bu dünyâda) yüzbinlerce tuzak ve tâne vardır. Biz (gâfil insanlar) ise, aç ve haris kuşlar gibiyiz." (371. beyit).

Mirehâni her demî mârâ vü bâz
Sûy-i dâmî mi-revîm ey ser-firâz.

"Ey yüce Allâh, Sen bizi her dem bir tuzaktan kurtarmaktasın ama biz (yine) diğer bir tuzağa gitmekteyiz. (373. beyit).

Mâ derin enbâr gendüm mi-künim
Gendüm-i cem' âmede güm mi-künim

"Biz (bu dünyâ) anbarına buğday topluyoruz ama toplamış olduğumuz buğdayları da kaybediyoruz." (374. beyit).

Burada bahis konusu olan, mânevi azığın kaybıdır; çünkü, gön-lü Allâha vermeden yapılan ibâdetin değeri yoktur. Gön-lü dünyâ arzularına meylettirerek, Allâh'a yönelmekten men'eden de nefsi em-mâredir. Fakat, gâfil insan bunun farkında değildir.

Müş tâ enbar-ı mâ hufre zedest
Ez feneş enbâr-ı mâ vîrân şüdest

"Fâre anbarımızda delik açmış, onun hilesinden anbarımız ha-râbolmuştur." (376. beyit).

Yâni gönle şeytan girmiş, onu ve mânevi azığı azar azar kemir-miştir.

Evvel ey can def'-i şerr-i müş kün
V'angeh ender cem'-i gendüm Kûş kün

"Ey can, evvelâ fârenin def'i çâresine bak, ondan sonra buğday toplamaya çalış." (377. beyit).

Ger ne müşî düzd der anbâr-ı mâst
Gedüm-i a'mâl-i çil sâle kücast?

"Eğer bizim anbarda hırsız fâre olmasaydı, kırk yıllık amel buğdayı nereye giderdi?" (379. beyit).

Rîze rîze sıdk-ı her rûze çirâ
Cem' mi-nâyed derin enbâr-ı mâ

"Sıdk ve istikamet azığı azar azar olsun anbarımızda niçin toplanmıyor?" (380. beyit).

Bes sitâre-i âteş ez âhen cehid
V'an dil-i süzide pezrüft ü keşid

"Demirden birçok kıvılcım sıçradı; yanmış gönül de (o kıvılcımları) çekip aldı." (381. beyit).

Lik der zulmet yekî düzdi nihân
Mi-nihed engüş ber istâregân

"Lâkin karanlık içinde gizlenen bir hırsız var ki, kıvılcımların üstüne (söndürmek için) parmak basıyor." (383. beyit).

Ger hezârân dâm bâşed her kadem
Çün tu bâ mâyi nebâşed hiç gam

"Ey Eğer Sen (ey Allâhım) bizimle berâber olursan (bizi muhâfaza edersen) her adım başında binlerce tuzak olsa, bize gam yoktur." (384. beyit).

Çün inâyetet büved bâ mâ mukim
Key büved bimî ezan düzd-i leim?

"Senin inâyetin bize mukim olunca, o alçak hırsızdan (şeytandan) ne korkumuz olur?" (385. beyit).

Yukarıdaki beyitlerde doğru harekete ve gönüli temizlemeye gayret ettikten sonra, Allah'tan yardım dilemek lüzûmunu gösteren Mevlânâ, zıddı ile isbat metodu içinde, mü'min ve fâsıkı de şöyle vasıflandırır :

**İn küned ez emr ü an behr-i sitiz
Ber ser-i istizerüyân hâk rîz**

"Bu (yâni mü'min, mahzâ emre itâat için, o (yâni fâsik), mücâdele ve gösteriş için yapar. Böyle ikiyüzlü adamların başlarına toprak saç." (281. beyit).

Münâfık kimsenin sonunu da şöyle belirtir:

**Mü'minanrâ bürd bâşed âkıbet
Ber münâfık mât ender Âhiret**

"Sonunda, mü'minler münâfıklara galebe çalarlar; münâfıklar Âhiret'te mat (mağlûp) olurlar." (284. beyit).

Sık-sık kıyâsa da yer veren Mevlânâ, bunu münâfık kelimesi üzerinde şöyle gerçekleştirmektedir:

**Ziştî-i in nâm-ı bed ez harf nîst
Telhî-i an âb-ı bahr ez zarf nîst**

"Bu çirkin lafz (yâni münâfık lafzı), harften dolayı (çirkin) değildir; (nitekim) deniz suyunun acılığı da kaptan (yâni kabı dolayısıyla) değildir." (292. beyit).

**Harf zarf âmed deru mânâ çü âb
Bahr-i mânâ indehü ümmülkitâb**

"Harf zarf gibi, mânâ ise onun (o zarfın) içindeki su gibidir; Mânâ denizi ise, Allah'ın içinde sâbit olan Ümmü'l-kitâb'dır." (393. beyit).

(bk. Ra'd sûresi, 39.: Meâlen: "Allah dilediğini mahveder, istediğini sâbit kılar. Ümmü'l-Kitâb ise O'nun indindedir.").

Dünyâ ve din sıhhatini de şu tezatlar içinde ortaya koymuştur ki, beyitte hem âhenk, hem mânâ zenginliği vardır:

**Sıhhat-i in his zi ma'mûr-ı ten
Sıhhat-i an his zi tahrîb-i beden**

"Bu (yâni dünyevi) hissin sıhhati tenin mâmurluğundadır; o (yâni din) hissinin sıhhati, bedeninin tahrîbindedir." (302. beyit).

Zirâ dünyâ nimetleri ile gözü dolan kişi, dine gereğince yönelemez; ancak, yöneldiğini zanneder.

Âl-i İmrân sûresi, 92.ye dayanan Mevlânâ, meâlen: "Sevdiklerinizden infâk ve tasadduk etmedikçe., birrû hayra kat'iyen nâil ola-

mazsınız "mânâsında olan âyeti şu beyitlerle açıklamaya gayret etmektedir :

Kerd virân hâne behr-i genc-i zer
Ve'z heman genceş küned ma'mûr ter

"Biri, defîne için evini harâbeder; fakat, bulduđu hazîne ile o harâbeyi: eskisinden ma'mûr hâle getirri." (304. beyit).

Âbrâ bübrîd ü cûrâ pâk kerd
Ba'dezan cûrâ revan kerd âb-ı hord

"Biri suyu kesip derenin yatağını temizler; ondan sonra, dereye temiz ve içilecek su akar." (305. beyit).

Postrâ bîşkâft peykânâ keşîd
Post-i tâze ha'dezaneş ber demîd

"Biri de deriyi yarıp, saplanmış oku çıkarır; ondan sonra, (yara iyileşip) yeni deri peydâ olur." (306. beyit).

Meselenin sonunu da şöyle bağlamaktadır :

Kâr-ı bîçünrâ ki keyfiyyet nihed
İn ki güftem in zarûret midihed

"Kendisine nasıl ve niçin denilemeyen Allâh'ın işine kim keyfiyyet vaz'edebilir? Bu söylediklerim zarûret icâbıdır." (308. beyit).

Sonuç olarak :

1. Sadreddin Konevi'den Mevlânâ'ya uzanan İslâm tasavvufu çerçevesi içinde İslâmî Türk edebiyâtında toplulukları Kur'an dâiresinde, öğretme ve eğitmeye, bilinçli bir inanca yöneltmeye mütemâ-yil bir üslûp gelişmiştir.

2. Tezat san'atının yer aldığı eserlerde zıddıyla isbat veyâ kıyas metodu göze çarpmaktadır.